

ביד הלשון

סוגיות לשוניות בפרשת השבוע

תרצה יהודה – מפקחת הוראת עברית

הרב יעקב אלבירט – מפקח כולל

פרשת בא

"וַיִּקְרָאוּ בַסֶּפֶר וַיְבִינּוּ בַמִּקְרָא" מדריקים ומדקדקים בפרשת-השבוע

דיוק בהגייה

טעמים

וַיִּגְרֹשׁ אֹתָם - במלעיל. הטעם בהברה לפני האחרונה.

הַשֹּׁמֵר לֹא אֶל-תִּסְקֶה רְאֹת פְּנֵי (י, כז) - שניהם מלעיל.

קמץ גדול וקמץ קטן

בְּחֶרֶץ-אֵף - על פי מסורת ההגייה הספרדית קמץ שלפני חטף קמץ הוא תמיד קמץ גדול ויש להגות אותו בתנועת A.

תִּתְּנָהוּ - קמץ קטן בתנועת O

ו"ו החיבור ולא ו"ו ההיפוך

וַיַּעַל עַל-אֶרֶץ מִצְרָיִם וַיֹּאכַל אֶת-כָּל-עֵשֶׂב הָאֶרֶץ (י, י)

וַיִּמַּשׁ חֹשֶׁךְ (י, כא)–

וַיִּי הַחִיבוּר אִינָה מִשְׁנָה אֶת הַזְמָן שֶׁל הַפּוֹעֵל מִעֲתִיד לַעֲבֹר. לִפְנֵינוּ פְעִלִים בַּעֲתִיד.
יֵשׁ לַהֲקָפִיד עַל הַהֲגִיָּה בִשּׁוּא, כִּי הַגִּיָּה בִּפְתַח תַּהֲפֹךְ אֶת הַפְעִלִים לְלִשׁוֹן עֲבֹר.

אֲכַן בַּהֲמִשָּׁךְ הַפָּרֶק: **וַיַּעַל הָאֲרָבָה... וַיֹּאכַל אֶת־כָּל־עֵשָׂב הָאָרֶץ (י, יד)**
– כֹּאֵן יֵשׁ וַיִּי הַהִיפּוֹךְ מִעֲתִיד לַעֲבֹר.

דגשים

דגש חזק

דגש חזק תבניתי – חֶלֶק מִהַבְנִיין או מִהַמִּשְׁקָל:

תִּסְפֹּר, שִׁלַּח, לְשִׁלַּח, דִּבַּרְתָּ, וַיַּחֲזֶק, קָדַשׁ, הִתְעַלְלָתִּי: דגש-חזק
בַּעֲהֵי"פ בַּבְנִיין פֶּעַל וְהַתְּפַעֵל.

תִּטָּאֲתִי – הַשֵּׁם יִחְטָאָהּ מִמִּשְׁקָל יִקְטֹלָהּ, וְכֵן הַמִּילָה יִבְקָשָׁהּ.

דגש חזק משלים – כֶּתֶשׁ לֹאֹת חֲסֵרָה עֲקֵב הַדְּמוּת או הַתְּלַכְדוּת:

יָמָה, לִבּוֹ, אֵלֶּה, מִפְּנֵי, עָמִי, הִפְלִטָה, וַיִּשָּׂא, מִמֶּנּוּ נִקַּח, תִּשְׁאֹר,
וְהַגִּדְתָּ.

דגש קל

בָּא אֶל־פְּרָעָה כִּי־אָנִי הִכְבַּדְתִּי אֶת־לִבּוֹ (י, א)

דגש קל יבוא באותיות בג"ד כפ"ת בראש מילה או באמצע מילה לאחר שווא נח
(הברה סגורה):

תִּסְפֹּר, הַתְּעַלְלֵתִי, בָּא, פֶּרְעָה, הַכְּבִדֵתִי, בְּקֶרְבּוֹ, דְּבָרְךָ

אך, נשים לב כי בתנ"ך:

אותיות בג"ד כפ"ת רפות בראש המילה – כאשר המילה שלפניהם מסתיימת בהברה פתוחה ובין המילים יש טעם-מחבר:

בְּאֶזְנִי בְּנֶךְ, שְׁמִתִּי בָּם, וּמָלְאוּ בְּתִידְךָ, עֲבָדִי פֶּרְעָה, וְהַפִּיתִי
כָּל-בְּכוֹר

כמו כן, אותיות בג"ד כפ"ת רפות אחרי ו"ו החיבור ואות היחס בכ"ל:

וּבִזְקֵנֵנוּ, בְּבָלֵינוּ, וּבְבִגְדֵנוּ, וּבְבִקְלָנוּ, וְכָכָה

דחיק

יָמָה סוּף, מָה-נַעֲבֹד – דגש באות סי ובאות ני בראש מילה.

שורשים, גזרות ומשפחות מילים

שורש פס"ח

שם עצם: פָּסַח

פעלים: וּפָסַחְתִּי, פָּסַח – בנין קל

שורש חמ"צ

שם עצם: **מְחַמֵּץ**: ראו הסבר להלן בסעיף המשקלים הסגוליים.

וְלֹא יֵאָכֵל חֶמֶץ – שם במשקל פֻּעֵל

פעלים: **יְחַמֵּץ** – בנין קל במשקל פֻּעֵל. האות יי של אית"ן מנוקדת בסגול ולא בחיריק בהשפעת האות הגרונית ח' שאחריה. יש כאן הנמכת תנועה.

כִּי לֹא חֶמֶץ – פועל בבנין קל במשקל פֻּעֵל.

שורש י/וצ"א – גזרת נפיו ונל"א

יֵצְאוּתָם, יֵצְאִים – בנין קל

הוֹצִיא – בנין הפעיל. פה"פ נמצאת אך לא נשמעת.

שורש יצ"ג – גזרת חפיו"צ

גזרה זו נוטה על דרך גזרת חסרי פ"נ

רַק צֵאנֶכֶם וּבְקֶרְבְּכֶם יֵצֵג (י, כג) – בנין הופעל, דגש משלים באות צד"י כתשלום לפה"פ שהידמטה בנטיה.

לגזרת חפיו"צ שייכים השורשים שעה"פ שלהם היא האות צ' ולה"פ היא אחת מהאותיות בקע"ת ג"ר.

שורש כס"ס – גזרת הכפולים

בְּמִכְסַת נִפְשֹׁת אִישׁ לִפִּי אָכְלוּ תָכְסוּ עַל־הַשָּׁה (יב, ד)

שם עצם: **בְּמִכְסַת**. צורת הנפרד: **מִכְסָה**

פועל בבנין קל: **תָּכְסוּ** – דגש חזק משלים באות סמ"ך כתשלום להתלכדות שתי אותיות השורש.

כנכתב לעיל היא שיטת רבי אברהם אבן-עזרא. זה לשונו:

"ופירוש **במכסת** – כמו "המכס לה" (במדבר לא, לו): חלק שיקח כל אחד; וכמוהו "ה' מנת חלקי וכוסי" (תהלים טז, ה); גם **תכוסו**. והוא **מפעלי הכפל**;

והכפל חסר ממילת 'בְּמִכְסַת', גם מן "המכס" (במדבר לא, לו). הנה אמר "המכס" על משקל "וּמָמָר לְיֹלְדָתוֹ" (משלי יז, כה), שהוא מפעלי הכפל.

לשיטת ראב"ע – האות מי במילה יִמְכְּסִי וכן במילה יִמְכְּסִי אינה חלק מהשורש. השורש הוא כס"ס והאות מי שייכת למשקל.

רשב"ם חולק. זה לשונו:

במכסת – מניין, כדכתיב "ויהי המכס לה' מן הצאן" (במדבר לא, לו). **המ"ם עיקר**, כמו מ"ם של "מלך"; "במתג ורסן" (תהלים לב, ט).

מכסת – כמו "שכבת המל" (שמות טז, יד); אבל תכוסו – מגזרת 'כסס', כמו "תסובו" (יהושע ו, ד) מן 'סבב', ואינו מגזרת "מכס ליי" כלל.

ואפילו אם היה המ"ם של מכסת תוספת ולא מעיקר התיבה, כמו "מצוה"; "מקנה"; "מראה"; "מעשה" – לא יהיה גזרת תכוסו אלא מגזרת 'כסה'; 'עשה'; 'ראה'; מחטופי למ"ד פעל של ה"י, שכולם אות שאחרי המ"ם בחט"ף (שוא): "תקוה"; "תיגרת ירך" (תהלים לט, יא); "מצוה".

ולא נכון שהם מורשים הכפולים כי בהם – אבל מן 'שב'; 'קם'; 'ויגר מואב' (במדבר כב, ג) – **'אמא'**: 'תשובה'; 'תקומה'; "ומגזרתם אביא להם" (ישעיהו סו, ד) – חטף (שוא) באות ראשונה.

לשיטת רשב"ם - האות מי במילה 'מְכַסֵּת' וכן במילה 'מְכַסֵּי' היא חלק מהשורש.
השורש הוא מכ"ס. וגם אם תחלוק בדבר ותטען שהאות מי אינה חלק מהשורש,
אזי יש להוכיח שהשורש הוא כס"ה מגזרת נל"ה, ולא כס"ס מגזרת הכפולים.

לעומת זאת, שורש המילה יִתְכַסֵּי הוא כן כס"ס, ולכן בה האות סי דגושה.

רד"ק ביספר השורשים מסכים עם דעת ראב"ע, וכותב את המילים 'מְכַסֵּת',
'מְכַסֵּי' ו-יִתְכַסֵּי בשורש כס"ס. אך מוסיף הוא דבר מעניין. זה לשונו:

ורבותינו ז"ל נשתמשו הרבה בלשון מכס באמרם 'היה עובר על המכס' וזולת זה
הרבה, עד **שמרוב שימושם בו קבעו המ"ם שורשית** וקראו ללוקחי המכס מוכסים
באמרם "אין פורטין מתיבת המוכסים" (בבא-קמא ק"ג, א).

כמו שקבעו תי"ו תתלה ואמרו מתחיל, מתחילין, ותי"ו תרומה ואמרו תורם, תורמין.

רד"ק מציין שלמרות שהשורש הראשוני הוא כס"ס **יצרו חז"ל שורש תנייני -**
מכ"ס, כדרך שיצרו את השורש תח"ל ואת השורש תר"מ.

משקלי שמות

משקל הסגוליים

לשמות במשקל זה יש מספר צורות בסיסיות: סגול סגול, סגול פתח,
פתח פתח, צירה סגול, חולם-חסר סגול, וחולם-חסר פתח.

סגול סגול - המשקל הנפוץ ביותר: כֶּסֶף, אֶלֶף, מֶאֱרָץ, עֶבֶד, וְעֶצֶם, בְּעָרֵב,
הַנֶּפֶשׁ, טָרֶם, שָׁגַר, פֶּטֶר לָחֶם, יָתָר, פֶּלֶל, יָרָק.

צירה סגול: עָרַב, עָשָׂב.

סגול פתח: הִפְתַּח, זָבַח, פָּסַח.

נגע - פתח ולא סגול לפני ח ו-ע. זוהי תופעה של הנמכת תנועה שבה
הסגול הופך לפתח. תנועת הפתח והאותיות הגרוניות נהגות באותו מקום
חיתוך נמוך בלוע. במילה **הַפֶּעַם** יש הנמכת תנועה של שתי תנועות הסגול
לפתח, מפני שהאות הגרונית היא עה"פ.

חולם חסר סגול: בָּקָר, בְּתֻזָּק, בְּחֻדָּשׁ, חֶשֶׁד, לְשֹׁבַע – פתח ולא סגול עקב הנמכת תנועה בהשפעת האות עי.

חולם חסר פתח: לְמַח.

קיים משקל נוסף: הַמּוֹת וכן: תָּוֶד, אָוֶן.

משקל מְקַטֵּלַת

לְמַשְׁמֶרֶת.

מְחַמֶּצֶת – פתח בהברה הראשונה בהשפעת האות חי (הנמכת תנועה).

כינויי שייכות חבורים

בכינויי שייכות של שם עצם ברבים מתווספת האות יו"ד לציון הרבים:

מְתֵיבֵם, נְעִלֵיכֶם בְּרָגְלֵיכֶם.

כאשר שם העצם ביחיד: אין תוספת יו"ד:

וּמְקַלְכֶם בְּיָדְכֶם, צֹאנְכֶם וּבָקָרְכֶם

מילה בפרשה

עַד־מָתִי מֵאֲנִי לְעֹנֶת מִפְּנֵי (י, ג)

רש"י: לְעֹנֶת – פְּתִיגוּמוֹ: "לְאֶת־פְּנֵא". והוא מְגֻזֶּרֶת "עֲנִי", מֵאֲנִי לְהִיֹּת עֲנִי וְסָפַל מִפְּנֵי.

וכן רשב"ם: לענות – מן ענה לענות, מן ראה לראות. והוא לשון עוני ועינוי, להיכנע ולהיות עני מלפני.

וכן **אבן-עזרא**: לענות – מבנין 'נפעל' (סביל): להיות נענה מפני השם; הפך "מסתולל" (שמות ז, יז).

לענות: צירה באות לי ולא חיריק כשתשלום דגש לאות נו"ן של הנפעל.

וַיְהִי חֹשֶׁךְ-אֶפְלָה בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרָיִם (י, כב) – **מילים נרדפות**

המפרשים מסבירים שיש הבדל בין שתי המילים בעוצמת החשכה:

רש"י: חֹשֶׁךְ שֶׁל אֶפְלָה, שֶׁלֹּא כָּאִשׁ אֶת אֲחִיו אֲוֶתָן ג', יָמִים.

רשב"ם: חושך ואפילה – חשך גדול.

מלבי"ם: ויחי חשך אפלה – מבואר אצלי בכמה מקומות שהאופל הוא יותר מחשך, שבמקום חשך יצויר נוגה הירח ואור הנר לא כן במקום אופל.

רש"ר הירש: אפלה היא הדרגה הגבוהה יותר של חושך, בה הכל נראה מוטל בספק

... וַנִּתְּנוּ עַל-שֵׁתֵּי הַמְּזוּזָה וְעַל-הַמִּשְׁקוֹף ... (יב, ז)

רש"י: **המזוזת** – הם הַזְּקוּפוֹת אַחַת מִכָּאֵן לַפֶּתַח וְאַחַת מִכָּאֵן.

המשקוף – הָעֲלִיּוֹן שֶׁהַדֶּלֶת שׁוֹקֵף עָלָיו כְּשֶׁסּוֹגְרִין אוֹתוֹ, לִינְטִי"ל כְּלֵעַז; וְלָשׁוֹן שֶׁקִּיפָה חֲצֵטָה, כְּמוֹ "קוֹל עֶלְה נִדָּף" – לְשִׁקְיָה, חֲצוּקָה – מִשְׁקוּפִי.

רשב"ם: **המשקוף** – מפתח העליון הנראה לְעֵין כָּל בְּכַנִּיסַת הַבַּיִת; כְּמוֹ "וַיִּשְׁקֹף אַבְיִמֶלֶךְ" (בראשית כו, ח). והמפרש (**ראה רש"י**) לשון 'שקיפת וחבטת הדלת עליו', צריך למצוא לו חבר בלשון תורה ונביאים בלשון העברי.

אבן-עזרא: **משקוף** – מגזרת 'חלון': "וַיִּשְׁקֹף" (בראשית כו, ח); וזה המשקוף הוא על פתח הבית. וככה כל מנהג ארץ ישמעאלים.

... וְרֵאִיתִי אֶת־הַדָּם וּפָסַחְתִּי עֲלֵיכֶם ... (יב, יג)

תרגום אונקלוס: וְאַחֲזִי יֵת דְּמָא וְאַחֲזִי עֲלֵיכוֹן

מכילתא דרבי ישמעאל: ופסחתי עליכם. ר' יאשיה אומר, אל תקרי ופסחתי אלא ופסעתני. שהקב"ה מדלג על בתי בני ישראל במצרים, שנאמר קול דודי הנה זה בא מדלג על ההרים (שיר השירים ב), ואומר הנה זה עומד אחר כתלנו וגו'. רבי יונתן אומר ופסחתי עליכם, עליכם אני חס ואין אני חס על המצרים.

רש"י: ופסחתי – וְחָמַלְתִּי, וְדוּמָה לוֹ "פָּסַח וְהַמְלִיט" (ישעיהו ל"א). וְאַחֲזִי אֹמֵר, כָּל פְּסִיחָה לְשׁוֹן דְּלוּג וְקָפִיצָה. ופסחתי, מְדַלֵּג הָיָה מִצֵּפִי וְשָׁרְחַל לְצִפֵּי מַכְרִיִּים, שָׁהִיוּ שָׂרִיִּים זֶה צְתוּדָה זֶה, וְכֵן "פּוֹסְחִים עַל שְׁפֵי הַסַּעֲפִים" (מלכים א' י"ח), וְכֵן כָּל הַפְּסָחִים – הַלְכִים קְדוּפָּאִים, וְכֵן "פָּסַח וְהַמְלִיט" – מְדַלְּגוֹ וּמְמַלְטוֹ מִצֵּין הַמוֹמְתִים:

... וּפָסַח י"י עַל־הַפֶּתַח ... (יב, כג)

רש"י: ופסח – וְחָמַל, וַיֵּץ לוֹמֵר וְדִלֵּג.

וְאָמַרְתָּם זָבַח־פֶּסַח הוּא לִי"י אֲשֶׁר פָּסַח עַל־בְּתִי בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם בְּנִגְפּוֹ אֶת־מִצְרָיִם וְאֶת־בְּתִינוּ הָאֵיל ... (יב, כז)

אבן עזרא: ואמרתם – מציאנו "פסוח והמליט" (ישעיהו לא, ה), ומעמו כמו 'חמלה'. ובעבור שהשם חמל על בכוריהם בעבור דם השה נקרא השה פסח, כמו "ושחטו הפסח" (לעיל, כא).

והגאון אומר, שהוא מגזרת "פָּסַח" (ש"ב יט, כז); כי הפסח ישען על רגלו התמימה, והמשחית כן עשה שהשחית בכורי בית ופסח על בית שכנו העברי ולא השחית; וכמוהו "עד מתי אתם פוסחים" (מ"א יח, כא).

הכתב והקבלה: ופסחתי עליכם – יותר נכון לפרשו לשון הגנה והצלה כתרנומו ואיחוס, ודומה לו פסוח והמליט, כאמרו ואת בתינו הציל, ולא לשון דלוג וקפיצה, כי מה לנו להגשים את הבורא ית"ש כ"כ ללא צורך ...

... וְטַבְלָתָם בְּדָם אֲשֶׁר־בַּסֶּף ... (יב, כב)

תרגום אונקלוס: וְטַבְלָתוֹן בְּדָמָא דְבִמְנָא

מכילתא דרבי ישמעאל: אשר בסף – מגיד הכתוב שעוקר וחוקק בצד האסקופה ושוחר בתוכה. אין סף אלא אסקופה שנאמר (יחזקאל מג) בתתם ספם את ספי וגו', וכתוב וינעו אמות הספים (ישעיה ו) דברי רבי ישמעאל. רבי עקיבא אומר, אין סף אלא כלי שנאמר והספות והמזמרות (מלכים א' ז).

מלבי"ם: לר' ישמעאל פירוש סף אסקופת הדלת, וס"ל ששם חקק גומא וקבל הדם, ולרבי עקיבא קבלו בכלי, שמצינו גם קודם מתן תורה שקבלו בכלי – "ויקה משה חצי הדם וישם באגנות".

רש"י: אשר בסף. כְּכֵלִי, כמו ספות כְּסָף.

רבי אליהו מזרחי: במכילתא אליבא דרבי עקיבא, ולא אליבא דרבי ישמעאל דאמר אין סף אלא אסקופה שנאמר וינעו אמות הסיפים.

רשב"ם: בסף – בכלי, בדכתיב: שומרי הסף (אסתר ב, כא), ספות כסף (מלכים ב יב, יד).

כְּשֶׁלַחֹו כָּלָה גִּרְשׁ יִגְרֹשׁ אֶתְכֶם מִזֶּה (יא, א)

רש"י מסביר שהמילה כָּלָה היא תואר הפועל:

"כלה – גִּמְרָא; כָּלִיל, כָּלְכָם יִשְׁלַח"

וּמִקְלָכֶם - לפי דברי רד"ק ביספר השורשים, מילה זו היא מהשורש נק"ל (גזרת חפ"נ) והדגש הוא דגש משלים לפה"פ נו"ן שנפלה בנטיה.

לִמַּד לְשׁוֹנֶךָ

לשאול ולהשאיל

וַיִּשְׁאַלֻּם מִמַּצָּרִים כָּל־כֶּסֶף וְכָל־זָהָב וּשְׂמָלֹת: **וַיִּשְׁאַלֻּם**

וַיִּשְׁאַלֻּם - הוא בבנין קל: לשאול - לבקש.

וַיִּשְׁאַלֻּם - הוא בבנין הפעיל: להשאיל - לתת בהשאלה.

רבים משתמשים בטעות בפועל להשאיל גם במשמעות של "לבקש" וגם במשמעות של "לתת בהשאלה". יש לשים לב להבדל ביניהם ולהשתמש בצורה הנכונה.

שָׁאַל - לקח דבר על מנת להחזירו לאחר השימוש בו.

השאיל - נתן דבר על מנת לקבלו בחזרה לאחר השימוש בו.

ניבים וביטויים

וַיְהִי חֹשֶׁךְ-אֶפְלָה בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרָיִם (י, כב)

חושך מצרים - חושך מוחלט, כמו מכת החושך שהנחית ה' על מצרים בימי פרעה.

מִי וְמִי הַהֲלָכִים (י, ז)

מִי וְמִי – הָאֲנָשִׁים הַמְּפֹרָסִים , כָּל הָאֲנָשִׁים הַחֲשׂוּבִים

בְּנֵעָרֵינוּ וּבְזִקְנֵינוּ גִלְדֵי (י, ח)

בְּנֵעָרֵינוּ וּבְזִקְנֵינוּ – כּוֹלֵנוּ יַחַד , לֹא יוֹצֵא מִן הַכֹּלל , מֵהַנוֹעַר וְעַד לְזִקְנִים

וְגַם-עָרַב רַב עָלָה אִתָּם (יב, לז)

עָרַב רַב – כִּינוֹי לֵאסְפָסוֹף, הַמוֹן נִבְעַר מִדַּעַת.

לֵיל שְׁמָרִים (יא, מא)

לֵיל שְׁמָרִים – כִּינוֹי לַלֵּילָה קָשָׁה שֶׁעָבַר, לֵילָה לֹא שִׁנָּה.

להארות, הערות

והצטרפות לרשימת התפוצה:

byad-halashon@gmail.com

עיון בעלונים קודמים:

http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/ChinuchMukar/PikuahPedagogi/HebChar/parashat_week.htm